

Надія Новосельська,

асистент,
Львівський національний університет
імені Івана Франка
(м. Львів)

Nadia Novoselska,

assistant,
Ivan-Franko Lviv National University
(Lviv)
nadija.novoselska@gmail.com

УДК 373.3.015.31:17.022.1:[398:003-028.31]

ББК 74.200+87.77

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ (НА МАТЕРІАЛАХ ЧИТАНОК О. САВЧЕНКО ДЛЯ ДРУГОГО КЛАСУ)

MORAL AND ETHICAL EDUCATION OF JUNIOR PUPILS BY MEANS OF VERBAL FOLKLORE (BASED ON A TEXTBOOK BY O.SAVCHENKO FOR ELEMENTARY SCHOOL READERS)

У статті висвітлено зміст творів усної народної творчості, вміщених у читанки для учнів других класів (автора-упорядника О.Савченко), які розкривають проблему морально-етичного виховання молодших школярів. Обґрунтовано, що найбільш сензитивним періодом для розвитку морально-етичних якостей дитини є молодший шкільний вік, коли формується особистість, розвивається пам'ять, мислення, уява, здобувається перший моральний досвід. Усе, що в цей час впливає на дитину, на підсвідомому рівні супроводжує її протягом усього життя, сприяє формуванню життєвої позиції, принципів, переконань, ідеалів. Доведено, що, відображаючи дійсність, фольклор формує загальнолюдські морально-етичні цінності особистості, вміння відчувати особливості рідної мови, а тому є необхідною сходинкою залучення дітей до національної культури та надбань українського народу. Встановлено, що в умовах соціальних змін суспільства моральність є не самоцінністю, а вектором удосконалення особистості.

Ключові слова: морально-етичне виховання, усна народна творчість, фольклорні форми, читанки, молодший школяр.

The purpose of the article is to conduct an analysis on the small folk forms contained in the readers for the second grade pupils by the author-compiler

O. Savchenko and to reveal their role in moral and ethical education of junior pupils.

Research methods are analysis, synthesis, and system approach.

An inevitable prerequisite for the implementation of social reforms in Ukrainian society and one of the priorities of the modern elementary school is the moral and ethical education of the younger generation. After all, reforming different spheres of life requires a person with high spirituality, morality and the recognition of ethical values as regulators of behavior. A successful solution of this problem will be facilitated by the introduction of the best examples of verbal folklore, which will form junior pupils' moral and ethical values in the educational process.

The article covers the content of the verbal folklore, which is contained in the readers for the 2-grade pupils (author-compiler is O. Savchenko) and reveal the problem of moral and ethical education of junior pupils. It is found out that under the conditions of social changes, morality is not a self-value, but a direction of personal development. It is grounded that the most sensitive period for the development of the moral and ethical qualities of a child is the junior school age, when a personality, memory, thinking, imagination develop, and the first moral experience is gained. Everything that influences a child in that period of time, accompanies him/her throughout the life at the subconscious level, promotes the formation of a position of life, principles, beliefs, ideals. It is proved that, reflecting reality, folklore forms the universal moral and ethical values of an individual, the ability to feel the peculiarities of the native language, and therefore, it is a necessary step in involving children in the national culture and achievements of the Ukrainian people. Verbal folk art develops junior pupils' skills of cultural behavior, teaches to be polite, responsible, hardworking, generous, respect people, family, native land in a concise manner and in an accessible form.

The study does not cover theoretical and practical searches for the problem solution. Further attention is required to study the problem of moral and ethical education of elementary school pupils by means of Ukrainian folk tales.

Keywords: moral and ethical education, verbal folklore, folk forms, readers, junior pupil.

В статье освещено содержание произведений устного народного творчества, помещенных в учебниках по чтению для учеников вторых классов (автора-составителя А.Савченко), которые раскрывают проблему морально-этического

воспитания младших школьников. Обосновано, что наиболее сензитивным периодом для развития морально-этических качеств ребенка является младший школьный возраст, когда формируется личность, развивается память, мышление, воображение, приобретает первый нравственный опыт. Все, что в это время влияет на ребенка, на подсознательном уровне сопровождает его в течение всей жизни, способствует формированию жизненной позиции, принципов, убеждений, идеалов. Доказано, что отражая действительность, фольклор формирует общечеловеческие морально-этические ценности личности, умение чувствовать особенности родного языка, и поэтому является необходимой ступенькой привлечения детей к национальной культуре и достижений украинского народа. Установлено, что в условиях социальных изменений общества нравственность является не самоценностью, а вектором совершенствования личности.

Ключевые слова: морально-этическое воспитание, устное народное творчество, фольклорные формы, учебники по чтению, младший школьник.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Необхідною передумовою здійснення соціальних реформ в українському суспільстві та одним із пріоритетних завдань сучасної початкової школи є морально-етичне виховання підростаючого покоління. Адже реформування різних сфер життя країни потребує особистості з високою духовністю, моральністю та визнанням етичних цінностей як регуляторів поведінки. Успішному вирішенню цієї проблеми сприятиме впровадження в навчально-виховний процес кращих зразків усної народної творчості, які формуватимуть в молодших школярів загальнолюдські морально-етичні цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Проблема морально-етичного виховання підростаючого покоління завжди була в полі зору науковців та педагогів. Сутність понять, методів, засобів і компонентів української етнопедагогіки аналізували Г.Ващенко, О.Духнович, І.Огієнко, С.Русова, Р.Скульський, М.Стельмахович, В.Сухомлинський, К.Ушинський. Різноманітним аспектам використання фольклору в системі виховання майбутнього покоління на національних традиціях та народній творчості присвячені праці І. Беха, А. Богуш, О. Вишневецького, Н. Лисенко, О.Савченко, О. Сухомлинської, В. Хайруліної, М. Чепіль.

Актуальними в контексті зазначеної проблеми є дисертаційні дослідження Л.Бельської «Моральне виховання молодших школярів засобами українського фольклору у позашкільних навчальних закладах» та О.Гордійчук «Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки». Проте досі не дослідженою залишається проблема морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами усної народної творчості на уроках літературного читання.

Формування мети статті. Здійснити аналіз малих фольклорних форм, уміщених в читанки для учнів другого класу автора-упорядника О.Савченко та розкрити їхню роль у морально-етичному вихованні молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

У концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді зазначено: «чільне місце на уроках української мови повинно займати використання малих фольклорних форм – загадок, лічилок, мирилок, приказок і прислів'їв, народних прикмет, уривків з казок, дитячих пісень, колискових, щедрівок, колядок, веснянок, закличок тощо. Реалізуючи їх виховний потенціал, варто пояснювати дітям, що багатство і розмаїття народної творчості свідчить про мудрість і талановитість українського народу, а знання і трепетне ставлення до них стане запорукою збереження цього багатства для майбутніх поколінь» [2]. Усна народна творчість узагальнює багатовіковий людський досвід, вона є носієм і втіленням народної мудрості, народного світогляду й ідеалів. У ній відбивається національна психологія, національна свідомість народу; це його історія, філософія, мораль [1, с.61].

Прислів'я як один із жанрів усної народної творчості представлені в читанках О.Савченко найбільш широко. Вони вміщені майже на кожній сторінці, часто підсумовуючи та узагальнюючи основну думку творів. «Прислів'я – це короткі влучні вислови повчального характеру. Їх складав народ протягом багатьох століть. Це ніби правила життя: одне люди схвалюють, інше засуджують» [5, с.27], – зазначає автор. Узяті з джерел народної словесності, викристалізовані на основі безпосередніх спостережень над навколишнім життям, прислів'я відзначаються влучністю вислову і концентрацією думки, відображаючи основні моральні цінності: правдивість («Між правдою і кривдою немає середини» [6, с.127], «Правду кожен хвалить, та не кожен боронить» [6, с.127], «Нема важчого, як правду замовчати» [6, с.127]); милосердя, добротинність («Зробиш добро – не кайся; вдієш лихо – начувайся» [4, с.97], «Шукай добро: воно дорожче від золота» [6, с.110], «Добрий чоловік людям добро чинить і нікому не хвалиться» [1, с. 111]); чесність («Хто за чуже хапається, свого позбувається» [6, с.119], «Не дивись на лице, заглянь у душу» [6, с.127], «З нечесної справи добра не буде» [6, с.286]); працьовитість («Бджола мала, а й та працює» [6, с.330], «Землю красить сонце, а людину праця» [6, с.330], «Де господар добре робить, там і поле щедро родить» [6, с.39], «Діло майстра величає» [6, с. 271]); відповідальність, справедливість («Як посолиш, так і їстимеш» [6, с.14], «Як підеш, так і найдеш» [6, с.14]); мудрість, розсудливість («Де сила не візьме, там розум допоможе» [6, с.170], «Тяжко жити людині, в якій розум легкий» [6, с.121], «За гроші розуму не купиш» [6, с.121]); товариськість, дружбу («Справжнього друга за гроші не купиш» [6, с.179], «Приятеля легше знайти, ніж зберегти» [6, с.115], «Біда друзів випробує» [6, с.115]); турботливість, повагу до родини, сім'ї («Калиною милуються, як цвіте, дитиною – як росте» [6, с.59], «Нащо й ліпший клад, коли в сім'ї лад» [6, с.59]).

На особливу увагу заслуговують колискові пісні, які є чи не першими зразками народної творчості, що формують у дитини уявлення про добро, ніжність, турботу, милосердя. «Коліскові пісеньки – перлинки української мови. Тихесенький наспів, пестливі слова заспокоюють, присипляють дитину. У цих пісеньках мамина ласка, любов, світ добра і краси» [5, с.16]. Мамині колісанки знайомлять малюка з навколишнім світом, вливають в душу дитинки любов до рідного слова, наповнюють казковими уявленнями, створюючи чарівні образи ночі, сну, дрімоти: «Ой ходить сон коло вікон» [6, с.232], «Тиха нічка теплесенька» [5, с.17], «Заколишу дитиноньку» [6, с.232]. Особливістю колискових пісень є наявність у їхніх текстах образів тваринок («Ходить котик по горі» [5, с.17]) або видуманих персонажів («Ой люлі, ой люлі, налетіли гулі» [5, с.17]), які виступають своєрідними оберегами, захищають сон та здоров'я дитини, завжди приязні та прихильні до малюка.

Не менш важливими для виховання в молодших школярів доброти, милосердя, прощення, чуйності, людяності, поваги до навколишнього середовища є заклички, в яких діти звертаються до природи з певними проханнями: «Благослови, мати, весну закликати» [5, с.130], «Іди, іди, дощику» [3, с.28], «Сонечко, сонечко» [3, с.28], «Вийди, вийди, сонечко» [3, с.28]. Заклички походять від слова «закликати» – звати, просити, запрошувати. Це короткі поетичні твори, пов'язані з вірою давніх людей в магічну дію слова; вид дитячого фольклору, що містить пісенне звертання до природи з метою вплинути на погоду, докільля, прохання допомогти. Вони спрямовані до сил природи: сонця, дощу, вітру [1, с.65]. Ці віршовані форми поєднуються зі своєрідними діями, спрямованими на позитивні емоції, радість, оптимізм.

Цікавими та привабливими для школярів є «скоромовки – жартівливі вислови, складені зі складних для швидкої вимови слів. Їх ще називають швидкомовками і чистомовками» [5, с.28]. Скоромовки формують у маленьких школярів вміння відчувати красу слова, мови, виховують почуття любові до рідної природи, тварин, пташок: «Ходить квочка коло кілочка, водить діток коло квіток» [6, с.261], «Зупинився на зрубі зубр. Задивився зубр на зруб» [6, с.48], «Перегукуються в просі половину дня перепілка, перепел, перепеленя» [6, с.337], «Біла броду бусол ходить, бусленя з собою водить» [6, с.261].

Виховувати турботливість, комунікабельність, товариськість в учнів початкових класів допоможуть забавлянки – коротенькі віршики, побудовані в розмовній, діалогічній формі, поєднані із своєрідними діями, покликані підтримувати радісний, бадьорий настрій дитини: «Біжить зайчик дорогою» [6, с.18], «Сидить зайчик під липкою» [6, с.18], «Ой на горі жито – сидить зайчик» [6, с.19]. Забавлянки-діалоги містять звертання до різних тварин, які виступають активними співрозмовниками дитини, відповідають на їхні питання, розповідають про себе, знайомлять зі своїм способом життя: «Добрий вечір, зайчику» [5, с.19], «Кукуріку, півнику, куди йдеш?» [5, с.18], «Павлику, равлику» [3, с.28]. Оскільки забавлянки – це словесно-рухові ігри школярів з пальчиками, ручками, ніжками, іграшками, предметами, то розігрування забавлянок бажано супроводжувати показом наочності, інсценізацією в парах, формуючи водночас уміння дітей працювати в колективі.

Почуття справедливості, дисциплінованості, чесності, старанності, вміння дотримуватись правил виховують у другокласників лічилки. Лічилки – це віршовані, ритмізовані тексти, які використовуються дітьми для справедливого розподілу ролей у грі: «Іхав лис через ліс, поламав п'ять коліс, треба стать погадати, скільки йому грошей дати» [6, с.340], «Від корча до корча – курочка-тасурочка, книга-паляниця. Кому доведеться, той буде жмуриться» [6, с.262], «Джміль, оса та бджілка – от і вся лічилка» [4, с.136].

Уміння молодших школярів аналізувати, синтезувати, зіставляти, порівнювати та узагальнювати розвиває загадка. «Загадка розповідає про предмет чи явище, але не називає їх. У загадці є слова-підказки для відгадки. Загадка спонукає побачити суттєві ознаки предмета, явища, істоти» [5, с.29]: «Крил не має, а гарно літає» [6, с.142], «У хатах прозорих всі вони живуть, можеш ти їх бачити, та не можеш чути» [6, с.213], «Хто поруч іде, а сліду не лишає» [4, с.9]. Загадка формує пам'ять, уяву, мислення та логіку школярів. Різновидом загадки є акровірш. Акрівірш (акростих) – поетичний твір, у якому перші літери кожного віршованого рядка, прочитані зверху вниз, утворюють слово, словосполучення або речення: «Хвалить його кожен,/ любить його кожен./ І дня ми прожити/ без нього не можем» [3, с.107].

Спостережливість, уважність, образне мислення маленьких школярів розвивають народні порівняння («міцний, як дуб», «струнка, як тополя», «ніжна, як берізка», «красива, мов калина», «ясне, мов сонечко») [5, с.78] та народні прикмети («Вологе літо й тепла осінь – на довгу зиму» [6, с.52], «Журавлі довго не відлітають – чекай снігу» [6, с.52], «Рано випаде сніг – весна буде рання» [6, с.141], «Багато снігу – багато хліба» [6, с.141]).

Величезний потенціал щодо формування морально-етичних цінностей учнів початкових класів мають українські народні пісні. У пісні «В цьому дворку, як у вінку» [3, с.68] прославляється дружна, працююча родина, в якій «господар, як виноград; господиня, як калина; сини, як соколи; дочки, як квіточки» [3, с.68]. Використання значної кількості порівнянь дозволяє увявити красивий, мов віночок, двір цієї родини і роботящу сім'ю, яка разом садить, поливає та доглядає розкішний сад.

Українська народна пісня «Роде наш красний» [3, с.67] виховує любов, повагу та пошану до свого роду, закликаючи не цуратися, а брататися та єднатися в одну дружну родину, а в пісні «Зеленеє жито, зелене» [3, с.69] відчувається душевна радість людини, яка чекає дорогих гостей, бажання зібрати докупити цілий рід. Працьовитість дівчинки, яка турботливо засіває стежечки пахучим зіллячком, щоб зробити матінці приємність, оспівується в творі «Ой дівчинко Марусинько» [6, с.65].

На роздуми про сенс життя та призначення людини в світі налаштовує «Пісенька житнього віночка» [6, с.38]. Назва твору відтворює будову самого тексту: головний герой «житній віночок», символізуючи зібраний урожай, котиться радісно до стодоли, щоб ранньою весною знову повернутись у поле. Сюжет пісеньки ніби крутиться, повторюючи форму віночка, що свідчить про циклічність та повторюваність подій у природі.

Вихованню працьовитості, щедрості, турботливості вчать веснянки – старовинні слов'янські обрядові пісні, які виконували ранньою весною з наближенням весняних польових робіт. Веснянки співають майже завжди одночасно з танцями та іграми, які мають «закликати» весну та добрий урожай. За допомогою веснянок люди передавали свою енергію природі, щоб усе живе навколо прокинулося і знову ожило: «Виорем нивочку довгеньку» [6, с.262], «Вишні-черешні розвиваються» [6, с.260], «Ой, весна, весна, днем красна» [4, с.60], «Бузьки» [6, с.206].

Сімейно-родинні цінності, щедрість, повагу та пошану до українських звичаїв та обрядів виховують колядки. Колядки, – величальні календарно-обрядові пісні зимового циклу свят, які походять з глибокої давнини: «Колядин, колядин» [5, с.86]. Окрім колядок, впродовж зимових свят виконують також інші обрядові пісні: щедрівки, засівалки, віншованки: «Щедрівочка щедрувала» [5, с.86], «Сію, сію, посіваю» [3, с.126].

Формуванню в учнів початкової школи таких моральних цінностей, як взаємодопомога, відповідальність, активність, дисциплінованість, чесність, допомагають дитячі народні ігри. Дитячі ігри – це такий жанр драматургії, в якому діти грають ролі певних персонажів, імітуючи їхні рухи, мову, вчинки: «Ой ходить Іванко» [3, с.29], «Журавель» [6, с.22], «Рій гуде» [6, с.22], «Перстенець» [4, с.134].

Використання в народних піснях та іграх художньо-зображувальних засобів виразності мови (епітетів, порівнянь, метафор, численних повторів, звертань, риторичних запитань, діалогів) сприяють кращому сприйманню та запам'ятовуванню пісенно-ігрових образів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Усна народна творчість формує в учнів початкових класів навички культурної поведінки, лаконічно і в доступній формі вчить бути ввічливими, відповідальними, працьовитими, щедрими, поважати людей, родину, рідний край. Увібравши світогляд та багатовіковий досвід народу, український фольклор складає скарбницю народної мудрості.

Проведене дослідження не вичерпує теоретичних і практичних пошуків вирішення проблеми. Подальшої уваги потребує дослідження проблеми морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами української народної казки.

1. Богуш А.М. Українське народознавство в дошкільному закладі / А.М.Богуш, Н.В.Лисенко. – К.: Вища школа, 2002. – 407 с.
2. Наказ МОН України від 16.06.2015 № 641 Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068>
3. Савченко О.Я. Читанка: підручник для 2 класу. / О.Я.Савченко. – 3-тє вид., перероб. – К.: Освіта, 2010. – Ч.І. – 144 с.
4. Савченко О.Я. Читанка: підручник для 2 класу. / О.Я.Савченко. – 3-тє вид., перероб. – К.: Освіта, 2010. – Ч.ІІ. – 160 с.
5. Савченко О.Я. Літературне читання: підручник для 2 класу. / О.Я.Савченко. – К.: Освіта, 2012. – 160с.
6. Скрипченко Н.Ф. Читанка: підручник для 2 кл. чотириріч. поч. шк. / Н.Ф.Скрипченко, О.Я.Савченко. – 5-тє вид. – К.: Освіта, 1993. – 366 с.

Reference

1. Bohush A.M. Ukrainske narodoznavstvo v doshkilnomu zakladi / A.M. Bohush, N.V. Lysenko. – K.: Vyshcha shkola, 2002. – 407 s.
2. Nakaz MON Ukrainy vid 16.06.2015 № 641 Pro zatverdzhennia Kontseptsii natsionalno-patriotichnoho vykhovannia ditei i molodi [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupu: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068>
3. Savchenko O.Ia. Chytanka: pidruchnyk dlia 2 klasu. / O.Ia Savchenko. – 3-tie vyd., pererob. – K.: Osvita, 2010. – Ch.I. – 144s.
4. Savchenko O.Ia. Chytanka: pidruchnyk dlia 2 klasu. / O.Ia Savchenko. – 3-tie vyd., pererob. – K.: Osvita, 2010. – Ch.II. – 160s.
5. Savchenko O.Ia. Literaturne chytannia: pidruchnyk dlia 2 klasu. / O.Ia Savchenko. – K.: Osvita, 2012. – 160s.
6. Skrypchenko N.F. Chytanka: pidruchnyk dlia 2 kl. chotyryrich. poch. shk. – / N.F.Skrypchenko, O.Ia Savchenko. – 5-te vyd. – K.: Osvita, 1993. – 366s.

Рецензент: Чепіль М.М., доктор педагогічних наук, професор Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка